

При этом мифологизированный образ Ивана-дурака, сохранив свои архетипические характеристики, редуцировался до образа дурака как плохо разбирающегося в происходящем недалекого человека, простофили. В этом случае актуализируется заимствованный из сказки А. Толстого *Буратино* образ „страны дураков”, где героя ждет утрата иллюзий.

M. T.

### Идея русская

Русская философия с момента своего возникновения определяется по преимуществу как историософия. Очевидно, жесткие геополитические условия, а также принятая русским народом православная религия с ее ярко выраженными интуициями мессианства и апокалипсичности предопределили сфокусированность философских размышлений на проблеме ноуменального смысла истории. Долгий исторический опыт, будучи имплицитной основой любой национальной философии, но основой, зачастую самой философией не проявляемой, в русской культуре оказался если не исключительным, то самым важным предметом осмысления. Все прочие проблемы онтологического, гносеологического, нравственного, эстетического характера рассматривались отечественной философской традицией сквозь историософскую призму. Русской культуре и философии всегда было не до отвлеченных логических реконструкций мира вне человека и человека вне общества. Для русских первым и самым главным вопросом является история (и постистория) как наполненность живыми, ищущими правды и счастья людьми. Мир историчен, а история человечна, так не поиск ли неявных причин и скрытых смыслов истории есть подлинная задача философии? „Историософская мысль... порождается пониманием истории как формы свершения ноуменального бытия, а не только временного пребывания. Исто-

prostaka. W tym wypadku aktualny staje się obraz „kraju durniów”, zapożyczony z baśni A. Tołstoja *Buratiно*, gdzie bohater czeka utrata iluzji.

M. T. (I. K./B. Sc.)

### Idea rosyjska

Filozofia rosyjska od początku swego istnienia zajmuje się przede wszystkim historiozofią. Najprawdopodobniej surowe warunki geopolityczne oraz religia prawosławna z jej wyraźnym mesjanizmem i apokaliptycznością zdecydowały o zogniskowaniu się rosyjskich rozważań filozoficznych na problemach sensu historii. Wszystkie inne zagadnienia o charakterze ontologicznym, gnoseologicznym, moralnym i estetycznym rozpatrywane były poprzez pryzmat historiozofii. Rosyjska filozofia i kultura zawsze dalekie były od abstrakcyjnego, logicznego rekonstruowania świata w oderwaniu od człowieka oraz człowieka w oderwaniu od społeczeństwa. Dla Rosjan pierwszy i najważniejszy problem stanowi historia (i posthistoria) – zapełniona ludzi, poszukującymi szczerego i prawdy. Świat jest historyczny, zaś historia – ludzka, więc – czyż nie poszukiwanie niejawnych przyczyn i ukrytych sensów historii jest prawdziwym powołaniem filozofii? „Myśl historiozoficzna [...] rodzi się ze zrozumienia historii jako formy doskonalenia się bytu pozazjawiskowego, a nie jedynie czasowego istnienia. Historiozofia tworzy historyczny wymiar świadomości człowieka, w sposób wolny samookreślającego się w epoce [...] Historiozofia rozpatruje samą historię jako trwającą w czasie objawienie sensu” (M. Bierdiajew). Próby rozwiązania tego problemu przybrały kształt słynnej idei rosyj-

retained its archetypal nature and got reduced to the figure of an ordinary fool, that is, a simpleton who does not really understand the surrounding reality. What gains special significance in this case is the picture of 'the country of fools' – borrowed from the fairy tale *Buratino* by A. Tolstoi – in which the protagonist loses all his illusions.

M. T. (J. Wr.)

## The Russian Idea

Russian philosophy from the very moment of its inception has been involved chiefly in historiosophy. More than likely the severe geopolitical conditions of existence, as well as the adoption of Orthodoxy as a religion with its clear messianism and Apocalypse nature has defined the focus of philosophical reflection upon the problems of the noumenal sense of phenomenal history. A long historical experience, being the implicit basis for any national philosophy, but the basis often of the philosophy itself uncleared, turned out in Russian culture to be if not exceptional then the most important subject of comprehension. All other problems ontological, gnosiological, moral, aesthetic in character were examined by the indigenous philosophical tradition through the historiosophical prism. Russian philosophy was always a long way from an abstract, logical reconstruction of the world devoid of man or of man devoid of society. For Russians the first and most important question is history (and post-history as a collection of people searching for happiness and truth. The world is historical, and history is humane, hence is not the search for unclear reasons and hidden senses the genuine task for philosophy? 'Historiosophical thought [...] arises from an understanding of history as a form of the perfection of noumenal existence and not simply temporal existence.

Hellberg-Hirn E., *Soil and Soul: the Symbolic World of Russianness*, Oxford 1998.

Rancour-Laferriere D., *The Slave Soul of Russia. Moral Masochism and the Cult of Suffering*, New York-London 1995.

M. T./B. Sz.

## Идея русская



Аверинцев С., *Византия и Русь: два типа духовности*, „Новый мир” 1988, № 7.

Альтицер Т., *Россия и апокалипсис*, „Вопросы философии” 1990, № 3.

Барабанов Е., *„Русская идея” в эсхатологической перспективе*, „Вопросы философии” 1990, № 8; *Русская философия и кризис идентичности*, „Вопросы философии” 1991, № 8.

Бердяев Н., *Русская идея* (1946) [Warszawa 1999].

Бутенко А., Колесниченко Ю., *Менталитет россиян и евразийство: Их сущность и общественно-политический смысл*, „Социологические исследования” 1996, № 5.

Валицкий А., *По поводу „русской идеи” в русской философии*, „Вопросы философии” 1994, № 1.

*Возрождение русской религиозно-философской мысли*, С.-Петербург 1993.

Гаврюшин Н., *Русская философия и религиозное сознание*, „Вопросы философии” 1992, № 6.

Гарднер К., *Между Востоком и Западом. Возвращение даров русской души*, Москва 1993.

Гачев Г., *Национальный космопсихо-логос*, „Вопросы философии” 1994, № 2.

риософия образует историческое изменение сознания человека, свободно самоопределяющегося в эпохе... Историософия рассматривает саму историю как продолжающееся откровение смысла" (Н. Бердяев). Попытки отечественной мысли разрешить эту задачу оформляются в знаменитую Русскую идею, или в „вопрос о смысле существования России во всемирной истории" (В. Соловьев). По мнению И. Ильина, в русской идее отражено историческое своеобразие народа, в ней сформулировано то, что народу уже присуще, что составляет его благодетельную силу, что предопределяет его самобытность среди всех других народов. В то же время она указывает историческую задачу, духовный путь, социальную перспективу. Из этого можно заключить, что в русской идее сосредоточились наработанные веками фундаментальные интуиции национальной ментальности, зафиксировавшие как представление народа о самом себе в настоящий момент времени, так и осознание им своего предназначения в будущем.

В самом общем виде русская идея может быть сформулирована как идея о грядущем преображении всего человечества под предводительством богоизбранного русского народа. Очевидно, что здесь нашли свое органичное воссоединение два ведущих приоритета русской ментальности – принцип → **соборности** с его мессианским пафосом и принцип → **софийности**, исполненный эсхатологических переживаний.

Для русского мироощущения характерно неизбывное коллективное ожидание конца этого мира, принципиальная неудовлетворенность налично имеющимся „мирским" бытием. По мнению → **П. Чаадаева**, „логика золотой середины может в лучшем случае поддерживать некоторое время существование общества, но она никогда ни на шаг не двинет его вперед. Плодотворен один лишь фанатизм совершенства, страстное стремление к истинному и прекрас-

skiej lub „pytania o sens istnienia Rosji w historii wszechświata" (W. Sołowjow). Zdaniem I. Iljina, w idei rosyjskiej odzwierciedliła się historyczna niezwykłość narodu rosyjskiego, wyrażone zostało w niej to, co zawarte jest w narodzie, co tworzy jego niosącą dobro moc, co określa jego odrębność od wszystkich innych narodów. Jednocześnie idea ta wskazuje zadanie historyczne, drogę rozwoju duchowego, perspektywę społeczną. W idei rosyjskiej skupiły się wypracowane przez wieki podstawowe intuicje mentalności narodowej, zawierające w sobie zarówno wyobrażenie narodu o sobie samym na danym etapie historycznym, jak i świadomość jego przeznaczenia w przyszłości.

Najogólniej ideę rosyjską można określić jako ideę nadchodzącego przeobrażenia całej ludzkości pod przewodnictwem wybranego przez Boga narodu rosyjskiego. Zespoliły się tu organicznie dwa priorytety mentalności rosyjskiej – zasada soborowości (→ **соборность**) z jej mesjanistycznym patosem oraz zasada Sofii – Mądrości Bożej (→ **София**; → **софиология**), przepełniona przeżyciami eschatologicznymi.

Rosyjskie postrzeganie świata charakteryzuje się nieustannym, kolektywnym oczekiwaniem na koniec tego świata, brakiem akceptacji dla istniejącej rzeczywistości. Zdaniem P. Czaadajewa (→ **П. Чаадаев**), „logika złotego środka może w najlepszym razie podtrzymywać przez pewien czas istnienie społeczeństwa, jednak nigdy ani na krok nie prowadzi go do przodu. Zapładniający jest jedynie fanatyzm doskonałości, namiętne dążenie do prawdy i piękna”.

Istnieje wiele wariantów rzeczywistego przejawiania się nastawienia mentalnego, które refleksja filozoficzna określiła mianem idei rosyjskiej. Należy jednak podkreślić, że odczuwanie i oczekiwanie na

ному”.

Реальные проявления этой ментальной установки, осознанной философской рефлексией как русская идея, многовариантны. Следует, однако, подчеркнуть, что ощущение и ожидание грядущего Апокалипсиса не носило исключительно трагико-пессимистического характера, как это преимущественно наблюдалось в западной культуре (протестантизм), но было основано на вере в великое предназначение человека преобразить этот мир, собственно-ручно (и с Божьей помощью) очиститься от греха и вырвать из этого греха весь мир, сомкнув две сферы бытия – Божественную и мирскую. Эсхатология в русской философии не натуралистична, то есть не пессимистическая футурология, и не мифопоэтична, то есть не апокалиптика как особый жанр литературы, но онтологично-антропологично-историософична. Осуществление этой эсхатологической перспективы должно воссоздать состояние предвечной, доселе пребывавшей в потенциальном, скрытом виде гармонии, → **Всеединство**, Софию, Абсолют, создать общество равноправия и братства, очеловеченный и обжитый Космос. Сценариев предложено много, но заключенный в них смысл инвариантен: человек не должен противостоять в гордом, вызывающем одиночестве миру, ибо его предназначение – жить в нем соборно и активно, готовя его и самого себя к истинному, цельному, совершенному, вечному, а потому и вневременному, метаисторическому существованию. Русская мысль уверена в несовершенстве (несовершеннолетия, как скажет → **Н. Федоров**) преходящего исторического бытия и жаждет обретения подлинного состояния человечества и мироздания.

Иными словами, история обладает не имманентным, но трансцендентным смыслом, следовательно, только выйдя из истории, трансцендируя, человечество овладеет миром во всей его перво-

надходящую Апокалипсę nie miało wyłącznie charakteru tragiczno-pesymistycznego, jak to z reguły ma miejsce w kulturze zachodniej (protestantyzm), lecz opierało się na wierze w wielkie przeznaczenie człowieka w dziele przeobrażenia tego świata: własnoręcznie (i z Bożą pomocą) oczyścić się z grzechu oraz wyrwać z tego grzechu cały świat, połączywszy dwie sfery bytu – Boską i świecką. Eschatologia w filozofii rosyjskiej nie ma charakteru naturalistycznego – nie jest ani pesymistyczną futurologią, ani mitopoetyką – ma natomiast charakter ontologiczno-antropologiczno-historiozoficzny.

Urzeczywistnienie owej perspektywy eschatologicznej musi doprowadzić do stanu przedhistorycznej harmonii, istniejącej do tej pory w stanie ukrytym, potencjalnym, do Wszechjedności (→ **Всеединство**), Sofii, Absolutu, do społeczeństwa równoprawnego i braterskiego, do ucłowieczonego i zagospodarowanego Kosmosu. Scenariuszy zaproponowano wiele, jednak zawarty w nich sens jest jeden: człowiek nie może sprzeciwiać się światu w dumnej, hardej samotności, gdyż jego przeznaczeniem jest życie „soborowe” (kolektywne) oraz aktywne przygotowywanie siebie i świata do prawdziwego, doskonałego, wiecznego, a więc ponadczasowego, metahistorycznego istnienia. Myśl rosyjska żyje w przekonaniu o niedoskonałości (niepełnoletności – jak powie M. Fiodorow; → **Н. Федоров**) przejściowego bytu historycznego i pragnie ustanowienia prawdziwego stanu ludzkości i świata.

Innymi słowy – historia posiada sens nie immanentny, lecz transcendentny, zatem jedynie wychodząc z historii ludzkość zapanuje nad całym światem w jego pierwotnej doskonałości.

Jednym z pierwszych myślicieli, który na poziomie refleksji filozoficznej uświadomił sobie ideę rosyjską jako podstawo-

зданной, совершенной полноте.

Итак, преобразование мира есть выход за рамки его временного, исторического существования, преодоление привычных пространственно-временных горизонтов и обретение неисчерпаемости человеческих возможностей. Именно это „состояние после истории” и делали предметом своего рассмотрения русские философы.

Одним из первых, кто на уровне философской рефлексии осознал Русскую идею как фундаментальную установку русской культуры и на основании этого создал оригинальную концепцию философии отечественной истории, был Чаадаев. Он призывал народ проникнуться „идеей, которая ему доверена и которую он призван осуществить”. Главный тезис, выдвигаемый философом, заключается в том, что русский народ имеет огромный скрытый, нереализованный потенциал и что социально-экономическая отсталость России может однажды обернуться для нее историческим преимуществом. „Есть великие народы, которые нельзя объяснить нормальными законами нашего разума, но которые таинственно определяет верховная логика Провидения; таков именно наш народ”. И далее: „Я считаю наше положение счастливым [...] я думаю, что большое преимущество иметь возможность созерцать и судить мир со всей высоты мысли, свободной от необузданных страстей и жалких корыстей, которые в других местах мутят взор человека и извращают его суждения. Больше того: у меня есть глубокое убеждение, что мы призваны решить большую часть проблем социального порядка, завершить большую часть идей, возникших в старых обществах, ответить на важнейшие вопросы, какие занимают человечество”.

Чаадаев эксплицитно поставил вопрос о принципиальной неоригинальности русской культуры, но неоригинальности только внешней, эмпирической. Россия очевидно демонстрирует

wą zasadę rosyjskiej kultury i na tej podstawie stworzył negatywną koncepcję filozofii historii rodzimej, był P. Czaadajew. Myśliciel ten wezwał naród, by przejął się „idea, która jest mu powierzona i której urzeczywistnienie jest mu sądzone”. Główna teza filozofa polegała na uznaniu, że w narodzie rosyjskim zawarty został ogromny, ukryty, nierealizowany potencjał oraz że społeczno-ekonomiczne zapóźnienie Rosji może pewnego razu okazać się historyczną zaletą. „Istnieją wielkie narody, których nie jesteśmy w stanie scharakteryzować przy pomocy normalnych praw naszego rozumu, lecz które w tajemny sposób określa najwyższa logika Opatrzności; taki jest nasz naród”. I dalej: „Uważam nasze położenie za szczęśliwe [...] myślę, że większą przewagę ma ten, kto może postrzegać i osądzać świat z najwyższego poziomu myśli wolnej od nieokiełznanych namiętności i żalosnego wyrachowania, które w innych miejscach mącą spojrzenie człowieka i wypaczają jego sądy. Więcej: mam głębokie przekonanie, że naszym przeznaczeniem jest rozwiązanie większości problemów społecznych, dokończenie większości idei powstałych w społeczeństwach starych, udzielenie odpowiedzi na najważniejsze pytania stawiane przez ludzkość”.

P. Czaadajew postawił problem zasadniczej nieoryginalności kultury rosyjskiej, jednak nieoryginalności jedynie zewnętrznej, empirycznej. Rosja najprawdopodobniej demonstruje swoje „wyjście” poza wszelką wyrazistą i dynamiczną historię. Jednak taki niewyrazisty sposób istnienia rodzimej kultury, zdaniem Czaadajewa, ujawnia jej głęboki sens, alternatywny w stosunku do zwykłego biegu zdarzeń. Sens ten z reguły umyka z pola widzenia refleksji filozoficznej ze względu na swoją nieoczywistość, nieartykułowość, nieobiektywizowalność w historii światowej. Z Czaadajewowskiej

свою „потусторонность” всякой историчности, яркой и динамичной. Однако такой невыразительный способ существования отечественной культуры, по мнению Чаадаева, обнаруживает ее глубинный, альтернативный привычной событийности, смысл. Этот смысл, как правило, ускользает от философской рефлексии в силу своей неочевидности, неартикулированности, необъективированности в мировой истории. Из чаадаевской критики России можно сделать вывод, что ее настоящее существование есть лишь определенный шифр, который должен быть истолкован. В связи с таким пониманием значения русской культуры представляются интересными попытки сравнения ее исторического предназначения с „подсознанием” западной культуры. Россия как нечто абсолютно иное для Запада есть, в том числе, и имплицитное отрицание зафиксированного в европейской культуре приоритета → **Разума**. Русская ментальность „выпадает” из мировой, в первую очередь, западной истории, образуя собственное уникальное бытие, основанное не на началах Логоса, а на фундаменте бессознательных (внерациональных) интуиций и прозрений. С этой позиции религиозно-философская традиция России может быть рассмотрена как своего рода „подсознание” → **Запада**, которое способно прояснить скрытую механику разума, обнаруживая его ограниченность. Возможно, „всемирная отзывчивость русской души” (→ **Ф. Достоевский**) предопределена недетерминированностью собственного сознания, позволяющей осуществить детерминацию чужих сознаний.

Являясь инвариантным ментальным принципом отечественного самосознания, русская идея, тем не менее, представлена целым веером конкретных, зачастую весьма несхожих, формулировок. Это связано с различиями в ответах, которые даются философами на вопросы, заключенные в рамках рус-

критики Росji можна wyprowadzić wniosek, że prawdziwe istnienie ostatniej jest jedynie określonym szyfrem, który należy złamać, rozkodować. W związku z takim pojmowaniem znaczenia kultury rosyjskiej ciekawe stają się próby porównania jej historycznego przeznaczenia z „podświadomością” kultury zachodniej. Rosja jako coś absolutnie innego niż Zachód jest również negacją zakorzenionego w kulturze europejskiej priorytetu Rozumu (→ **Разум**). Mentalność rosyjska „wypada” ze światowej, przede wszystkim zachodniej historii, tworząc własny, unikalny byt, oparty nie na zasadach Rozumu, lecz na fundamencie nieświadomych (w sensie – pozaracjonalnych) przewidywań i intuicji. Z tego punktu widzenia religijno-filozoficzna tradycja Rosji może być rozpatrywana jako swoista „podświadomość” Zachodu (→ **Запад**). W takiej roli jest ona w stanie rozjaśnić ukrytą mechanikę rozumu, ukazując jego ograniczoność. Możliwe, że o „wszechświatowej wrażliwości duszy rosyjskiej” (F. Dostojewski; → **Ф. Достоевский**) przesądza niezdeternowanie własnej świadomości, pozwalające urzeczywistnić zdeterminowanie świadomości obcej.

Będąc mentalną zasadą rodzimej samoświadomości, idea rosyjska wyraziła się w całym wachlarzu konkretnych, często nie dających się połączyć, sformułowań. Jest to związane z różnorodnością odpowiedzi dawanych przez filozofów na trzy pytania zawarte w koncepcjach idei rosyjskiej: po pierwsze – gdzie znajdują się przyczyny niewłaściwego stanu toczącej się historii; po drugie – na czym polega mechanizm jej przeobrażenia; i po trzecie – na czym polega istota przeobrazonego bytu?

W zależności od odpowiedzi na powyższe pytania mamy do czynienia z trzema podstawowymi „scenariuszami” idei rosyjskiej: religijnym (ortodoksyjnym i

ской идеи. На наш взгляд, таких вопроса три: во-первых, в чем заключаются причины недолжного состояния наличной истории, во-вторых, в чем состоят механизмы ее преобразования, и, в-третьих, какова сущность преобразенного бытия?

В зависимости от ответов на вышеобозначенные вопросы имеют место три основных „сценария” Русской идеи – религиозный (ортодоксальный и неортодоксальный), атеистическо-материалистический и космический. Иными словами, „исход” из несовершенной человеческой истории и будущие перспективы видятся русскими мыслителями преимущественно в одном из трех направлений.

*I. Ma.*

### **Иезуиты (SI – Societas Iesu)**

С момента появления Общества Иисуса в России орден постоянно привлекал к себе внимание русского общества и правительства. Отношение к иезуитам не всегда было отрицательным. Императорский двор и высшее дворянство долгое время покровительствовали иезуитам. Это продолжалось даже в то время, когда орден был формально запрещен в других странах. С другой стороны, слово „иезуит”, употребленное по отношению к русскому человеку, всегда воспринималось как тяжкое оскорбление. В русском языке существует масса слов, производных от слова „иезуит”, которые, все без исключения, имеют выраженный отрицательный оттенок. Таким образом, отношение к иезуитам в России всегда было крайним: восторженным или резко негативным. Одной из главных причин столь острого восприятия Ордена Иисуса русскими людьми является то, что из всех иностранных христианских сообществ именно этот орден оказывал наиболее заметное влияние на жизнь русского общества.

Иезуиты появились у границ России вскоре после основания ордена (1534).

неортодоксыным), атеистично-материалистичным oraz „космичным”. Innymi słowy – „wyjście” z niedoskonałej historii ludzkiej oraz perspektywy na przyszłość myśliciele rosyjscy dostrzegają z reguły w jednym z tych trzech „scenariuszy”.

*I. Ma. (A. L.)*

### **Jezuici (SI – Societas Iesu)**

Od momentu pojawienia się Towarzystwa Jezusowego w Rosji zakon ten zwracał na siebie uwagę rosyjskiego społeczeństwa i rządu. Stosunek do jezuitów nie zawsze był negatywny. Przez długi czas znajdowali się oni pod opieką dworu carskiego i arystokracji. Działo się tak nawet wtedy, kiedy działalność zakonu w innych krajach była oficjalnie zakazana. Z drugiej strony, słowo „jezuita” użyte w stosunku do Rosjanina zawsze rozumiane było jako obelga. W języku rosyjskim funkcjonuje cały szereg słów pochodnych od słowa „jezuita”; wszystkie bez wyjątku mają zabarwienie negatywne. Dlatego też w Rosji stosunek do jezuitów zawsze był skrajny: entuzjastyczny lub zdecydowanie negatywny. Jedną z głównych przyczyn tak krytycznego postrzegania Towarzystwa Jezusowego przez Rosjan jest to, że ze wszystkich nierosyjskich wspólnot chrześcijańskich właśnie ten zakon miał najbardziej widoczny wpływ na życie społeczeństwa rosyjskiego.

Jezuici pojawili się u granic Rosji wkrótce po założeniu zakonu (1534). Było to możliwe dzięki ochronie, którą za-